

דף הרחבות לנושא –

מאבות מלאכות שבת (שיעור 6)

מלאכת בונה – אוהל

שיעור מספר 56

❖ סוגיית הקמת המחיצה של שמואל

אסור מהתורה לטלטל בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים, או להיפך, וכן לטלטל ברשות הרבים מעבר לד' אמות. חז"ל גזרו איסור לטלטל מרשות היחיד לרשות אחרת, אלא אם כן ישתפו את שתי הרשויות לפני השבת (באופנים שלא נפרטם כאן¹). הוא הדין לרשות היחיד המשותפת לכמה אנשים (כמו חדר מדרגות, חצר משותפת וכדו'). מכיוון שיש כאן חצר אחת מעורבת של כמה אנשים, אסור לטלטל בה כלל, אם השותפים לא עשו עירוב (בימינו מקובל שהמועצה הדתית עושה את השיתוף והעירוב עבור כל העיר, ומותר לטלטל בחצרות, חדרי מדרגות וכדו').

שתי רשויות היחיד סמוכות זו לזו, שנפל הכותל שביניהן בשבת, ועתה החצרות מהוות חצר אחת גדולה. אם בעלי החצרות לא שיתפו את החצרות לפני השבת, האם מותר לטלטל בכל חצר בנפרד? או שמא אין היתר לטלטל באף אחת מהן מכיוון שכעת החצרות מעורבות? מתוך מעשה שהיה, האמוראים הסיקו שרב ושמואל חלקו בשאלה זו.

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף צג עמוד ב

אתמר, כותל שבין שתי חצירות שנפל, רב אמר: אין מטלטלין בו אלא בארבע אמות, ושמואל אמר: זה מטלטל עד עיקר מחיצה, וזה מטלטל עד עיקר מחיצה. והא דרב לאו בפירוש אתמר, אלא מכללא אתמר. דרב ושמואל הוו יתבי בההוא חצר, נפל גודא דביני בניי. אמר להו שמואל: שקולו גלימא נגיזו בה. אהדרינהו רב לאפיה. אמר להו שמואל: אי קפיד אבא - שקולו המייניה וקטרו בה. ולשמואל למה לי הא? הא אמר: זה מטלטל עד עיקר מחיצה, וזה מטלטל עד עיקר מחיצה! - שמואל עביד לצניעותא בעלמא. ורב, אי סבירא ליה דאסיר - לימא ליה! - אתריה דשמואל הוה. - אי הכי, מאי טעמא אהדרינהו לאפיה? - דלא נימרו כשמואל סבירא ליה, (והדר ביה משמעתייה).

רש"י מסכת עירובין דף צג עמוד ב

כותל שבין שתי חצירות - שלא היה פתח ביניהם, ולא עירבו יחד, ונפל. רב אמר אין מטלטלין בו אלא בארבע - רב לית ליה הואיל והותרה הותרה, וכחד חצר לא משוינן ליה, דקיימא לן חצר שלא עירבה דברי הכל מטלטלין כלים ששבתו באוירא - דההיא כולה חדא רשותא היא, אבל הכא שתי רשויות האסורות זו עם זו היו, ונמצאת כל אחת פרוצה במלואה למקום האסור לה, אף על גב דקיימא לן דחצירות רשות אחת הן - הכא בשעירבה כל אחת לעצמה עסקינן, ורב לטעמיה, דאמר: הלכה כר' שמעון, והוא שלא עירבו, אבל עירבו - שתי רשויות הן. זה מטלטל עד עיקר מחיצה - כדמעיקרא דאמרינן: הואיל והותרה הותרה, ובכלי הבית קאמר שמואל, דאי בששבתו בחצר - אפילו מחצר לחצר נמי דהא שמואל הוא דאמר הלכה כר' שמעון, ואפילו עירבה כל אחת לעצמה - לא גזר משום מאני דבתים, ואף על גב דהשתא הוו להו חצר אחת כשנפל - לא אסרי להו בתים, דהא שרי לאפוקי מבתים לחצר הואיל והותר למקצת שבת. שקולו גלימא נגיזו - קחו טלית ופרסו אותה שם להיות מחיצה. אהדרינהו רב לאפיה - דקסבר: אסור לטלטל הסדין שבתוכה. שקולו המייניה וקטרו בה - קחו אבנטו וקשרו בו את הטלית למחיצה.

שימו לב שהגמרא מחדדת שלא היה צורך הלכתי לייצר מחיצה חדשה. לפי שמואל, הטלטול ברשות היחיד לא ייאסר באמצע השבת, גם אם המחיצה תיפול. שמואל הציע לקשור מחיצה לצרכי צניעות בלבד. כפי שאנו למדים ביחידה, בעלי התוספות ממשיכים את ההערה הזאת לצורך הגדרת איסור הקמת מחיצה עראית בשבת.

¹ בתשובות במראה הבזק עסקו בהגדרות אלו בהרחבה. בעיקר בתשובות הבאות - חלק ג' תשובות לט-מ, חלק ד תשובה מו, חלק ה תשובה נג, חלק ז' תשובה מ-מא, חלק ט תשובה יג

❖ דיון נוסף בשיטת רש"י

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף טז עמוד ב

כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת שכחו ולא הביאו ספר תורה מערב שבת, למחר פירסו סדינין על גבי העמודים והביאו ספר תורה, וקראו בו. פירסו סלקא דעתך מהיכן הביאום בשבת? אלא: מצאו סדינין פרוסים על גבי העמודים, והביאו ספר תורה וקראו בו

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף פו עמוד ב

כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת שכחו ולא הביאו ספר תורה מבעוד יום, למחר פרסו סדין על העמודים והביאו ספר תורה וקראו בו. פרסו? לכתחילה מי שרי? והא הכל מודים שאין עושין אהל עראי בשבת! - אלא: מצאו סדינין פרוסין על העמודים, והביאו ספר תורה וקראו בו

לפי גרסת המעשה במסכת סוכה, השאלה היא כיצד טלטלו את הסדינים בשבת. לפי גרסת המעשה במסכת עירובין, קושיית הגמרא היא כיצד יצרו אוהל עראי בשבת. ברם, רש"י מבאר שגרסה זו בטעות יסודה –

רש"י מסכת סוכה דף טז עמוד ב

והלא הכל מודים כו' - לא גרסינן, דמחיצה בלא גג לאו אהל הוא, ומחיצה כזו מותר לעשות, כדאמרין בפרק כל גגות (עירובין צד, א) אמר להם שמואל: נגידו לי גלימא ר"ת דוחה את דברי רש"י בטענה המוכרת לנו –

תוספות מסכת סוכה דף טז עמוד ב

נראה לר"ת דמן הצד נמי שייך עשיית אהל וכל היכא דאמרין דמחיצה זו מועלת להתיר חשיב עשיית אהל בתחלה מכיוון שמדובר במחיצה המתירה את הטלטול, אכן יש להקשות שאסורה להקימה. ממחלוקת זו מתחדדת מחלוקת רש"י ור"ת ביחס לאיסור הקמת אוהל על ידי העמדת מחיצות בשבת. לפי ר"ת הקמת מחיצה המתירה, דהיינו שיש לה משמעות הלכתית, כלולה באיסור הקמת אוהל. רש"י, לעומת זאת, סובר שהעמדת מחיצות מצד עצמן איננה איסור הקמת אוהל. כאשר ניתן לזהות מרחב שנוצר על ידי המחיצות, זהו איסור הקמת אוהל.

ברם במסכת שבת לשון רש"י נשמעת יותר כדברי ר"ת –

רש"י מסכת עירובין דף מד עמוד א

ר' מאיר - דמוקמת להא דשריא אליביה, ומשום דלא הוי תיקון מחיצה ואהל, דלאו הכשר מחיצה. הריטב"א (שם) והאור זרוע אכן מבארים שרש"י חזר בו –

ספר אור זרוע חלק ב - הלכות שבת סימן עח אות ו

דהתם נמי מיייתי להא דאמר רב משום רבי חייא, וההיא דפרק קמא דסוכה, דכי אתא רב דימי אמר: פעם אחת שכחו ולא הביאו ספר תורה מערב שבת, למחר פירסו סדינין על העמודים והביאו ספר תורה וקראו בו בשבת, ופריך – והיכי עבדי הכי, והא אין עושין אהלי עראי בתחילה בשבת? והתם כתב רש"י דלא גרסינן ליה, מיהו יש לגרוס אותו, דכל כהאי גוונא גם רש"י יודה דאסור, הואיל ובאו להתיר הבאת ספר תורה בכך. ותדע, דהא בפרק כיצד משתתפין בעירובין איתא להא דרב דימי ולא פירש רש"י התם דלא גרסינן ליה

❖ הגדרה נוספת להבחנה בין אב מלאכת בונה ותולדתה, יצירת אוהל

תפארת ישראל כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות מלאכת בונה אות ב

ואהל קבוע, היינו אפילו אינו מחובר לקרקע... רק תולדה הוה ולא אב

מדברי התפארת ישראל משמע שההבחנה בין אוהל ובניין הוא שהאוהל אינו מחובר לקרקע. וכך ביאר הקהלות יעקב –

קהלת יעקב מסכת שבת סימן לו

מגדר האב מלאכה דבונה הוא במחבר לקרקע, שיסוד בנין הוא חיבורו לקרקע. אבל העושה אהל קבע, כגון הפורס סדין על עמודים ועשן לשם קביעות, אלא שלא חיברם לקרקע בקשר אמיץ, ונעשה באופן שאם ירצה יכול למשלפניהו ולבטל האהל, אין זה אב מלאכה, רק תולדה

בשיעור 54 למדנו שבניית כלים כלולה במלאכת בונה. הרמב"ם (הובא שם בעמוד 4) ביאר שיצירת הגבינה היא חלק מאותה תולדה. לפי דברי הקהלות יעקב הטעם שזו תולדה הוא מפני שזהו בנייה במנותק מהקרקע. יש לציין שיש עוד לבאר ולעמוד על הגדרה זו. האם המשמעות היא שפרישת אוהל על עמודים המחוברים לקרקע היא איסור דאורייתא?

❖ **מגדרי מחיצה המתרת**

את גדרי המחיצה העראית, לעומת המחיצה הקבועה, שיש בבנייתה איסור תורה, למדנו בשיעור 53 (בעיקר עמודים 8-9).
כאן נבחן את גדרי מחיצה המתרת.
כפי שלמדנו, בסוגיה עלה שהקמת המחיצה לדופן השלישית, המכשירה את הסוכה, היא מחיצה המתרת, שאסור להקימה בשבת.

מרדכי מסכת שבת פרק כירה רמז שי-שיא

בחדר שהיה ישן בו מהר"ם היה בו ספרים, ובכל לילה היה עושה מחיצה עשרה טפחים גובה בפני הספרים, לפי שלפעמים היה משתין בלילה, ובכל ערב שבת היה עושה מחיצה מבעוד יום, והיה כורך המחיצה לצד מעלה ומניחה על המוט ומשייר בה רוחב טפח, ובליל שבת פושטה, למטה לפי שבשבת אסור לעשות מחיצה ... מחיצה שעושה לצניעות בעלמא מותר, כגון מחיצה שעושים בשעת הדרשה בין אנשים לנשים, מותר לעשותה בשבת ... גם מותר בשבת לעשות מחיצה להגן מפני החמה או מפני הצנה שלא תפול על האדם ועל האוכלים

מדבריו למדנו שאמנם נהוג לעשות מחיצה בין הנשים והגברים בשעת הדרשה, אך דרשה זו אינה הכרחית מצד הדין, ולכן מותר להקימה בשבת. לעומת זאת, מחיצה בין גברים לנשים לתפילה, שיש חובה לעשותה, אסור להקים בשבת.

מחיצה החוצצת בין הספרים לבין דברים שהצניעות יפה להם נחשבת למחיצה המתרת.
אך במסכת ביצה דנים אם מותר לכבות נר ביום טוב לצורך האדם. הגמרא דנה על כיבוי הנר לצורך דברים שהצניעות יפה להם –

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כב עמוד א

בעא מיניה אבא בר מרתא מאביי: מהו לכבות את הנר מפני דבר אחר? - אמר לו: אפשר בבית אחר. - אין לו בית אחר מאי? - אפשר לעשות לו מחיצה. - אין לו לעשות מחיצה מאי? - אפשר לכפות עליו את הכלי. - אין לו כלי מאי? - אמר ליה: אסור

רש"י מסכת ביצה דף כב עמוד א

מפני דבר אחר - לשמש מטתו.
לעשות מחיצה - בסדין.

הגמרא מתירה להקים מחיצה ביום טוב בשביל הצורך ההלכתי הדרוש לצניעות! הרמ"א מציע תירוץ לדברי המהר"ם –

דרכי משה הקצוץ אורח חיים סימן שטו אות (ד)

אפשר דבגמרא נמי לא קאמר דאפשר לעשות מחיצה בפני אור הנר אלא כדרך שעשה מהר"ם וכן נראה לי וכך הרמ"א פוסק למעשה –

הגהות הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטו סעיף א

מחיצה הנעשית לצניעות בעלמא, שרי: ולכן מותר לתלות וילון לפני הפתח. אף על פי שקבוע סס: וכן פרוכת לפני ארון הקודש, ובלבד שלא יעשה אהל בגג טפח: וכן מותר לעשות מחיצה לפני החמה או הלנה או בפני הנרות שלא יכבה אותן הרות: אבל אסור לעשות מחיצה בפני אור הנר כדי שישמש מטתו, וכן לפני ספרים כדי לשמש או לעשות לרכיו, אם לא שהיה מצע" טפח שאז מותר להוסיף עליה בשבת המגן אברהם מציע פתרון שונה –

מגן אברהם סימן שטו ס"ק ג

ני"ל לדקדק מלשון המרדכי, שכתב שמהר"ם עשה בכל לילה מחיצה יי טפחים גובה לפני הספרים כו', משמע, אף על פי שהספרים היו עומדים מגולין למעלה מהמחיצה, שרי להשתין, דהוה ליה כאלו הוא ברשות אחר ... ולכן אסור לעשותה בשבת, דבזה עושה רשות בפני עצמה, וגם צריך לקשור שלא יהא הרוח מניד אותו ... אבל כשתולה המחיצה נגד כל הספרים שאין מגולין כלל, פשיטא דאפילו אין גבוה יי שרי, מאי דאיתא אכיסוי בעלמא, ולכן מותר לעשותו בשבת, דאין עשויה למחיצה אלא לכיסוי בעלמא ולצניעותא. והוא הדין בנר נמי דינא הכי, אם עושה מחיצה גבוה יי והאור נראה למעלה מהמחיצה, אסור לעשותו בשבת. אבל אם תולחו שלא יראה הנר שרי, דהוה ליה ככיסוי בעלמא

אין איסור להסתיר את הספרים. האיסור הוא לייצר מחיצה, לא לייצר היתר. על כן המגן אברהם מבחין בין שני דרכים להתיר את התשמישים הצנועים בחדר. דרך אחת היא הסתרת הנרות בעזרת מחיצה. מחיצה זו איננה מחיצה "הלכתית", אלא דבר הטכני המסתיר את הספרים. מכיוון שהמחיצה משמשת כחפץ המסתיר את הנרות, ואין חשיבות להיותה מחיצה, אין בכך איסור. המהר"ם כתב דבר שונה בתכלית. הצבת מחיצה בגובה י' טפחים מחלקת את החדר לשניים. במצב זה, גם אם הספרים נראים מבעד למחיצה, אין איסור הלכתי לעשות תשמישים צנועים בפניהם, מפני שההלכה מזהה את המרחב השני כחדר נפרד. בכדי לקיים את הפתרון ההלכתי הזה, יש לייצר מחיצה שההלכה מזהה כמחיצה. זו המחיצה המתרת שאסר המהר"ם להקימה בשבת.

האליה רבה מגמגם בסברה זו –

אליה רבה סימן שטו ס"ק ג

ויש לגמגם, דיש לחלק בין כיסוי למחיצה! ונראה דאם גבוה יי טפחים יש לאסור, דמכל מקום מחיצה הוא, אבל בפחות יש להתיר

שו"ע הגר"ז העתיק את סברתו של המגן אברהם, ובמשנה ברורה (ס"ק י) פוסק שיכול לסמוך על הסברא בשעת הצורך. ברם, אין חולק שמותר לכסות את הנרות או הספרים בכדי להתיר (ט"ז ס"ק ב, אליה רבה שם, ועוד). המחלוקת היא רק אם מותר להקים מחיצה, שתפקידה ההלכתי הוא לכסות את הספרים.

❖ תירוץ דברי רש"י

למדנו את דברי רש"י –

רש"י מסכת ביצה דף לג עמוד א

והלכתא כו' - ... אן כרבי שמעון סבירא לו, בין במקצה בין בדבר שאינו מתכוין ... וכולהו שרו: בין חזרא, בין סמיכת קדרות והקפת חביות ומדורתא וקדרה, וכל האמוראים שאסרו את אלו למעלה - תלמידי דרב הוו

רש"י מבאר שמכיוון שהאדם אינו מתכוון להקים אוהל, אלא לערום חביות וכו', זהו בגדר "דבר שאינו מתכוון", עליו נחלקו רבי יהודה וחכמים.

כאמור, הרשב"א ובעלי התוספות הקשו עליו שזהו אינו הפירוש המקובל למושג "דבר שאינו מתכוון". "דבר שאינו מתכוון" מתייחס בדרך כלל למצב בו האדם עושה פעולה מסוימת, כאשר ייתכנו לה תוצאות לוואי, האסורות בשבת. במקרה שלנו האדם מתכוון לבצע פעולה, שתוצאתה אסורה. האדם מתכוון לערום את החביות, וערימה זו היא אוהל שאסור לייצר בשבת. הוא מתכוון לייצר את האוהל, כך שלכאורה אין הצדקה לקרוא לזה "דבר שאינו מתכוון"!

פעולה שעלולה להוביל לתוצאה שאסור לייצר בשבת נקראת "דבר שאינו מתכוון". כאשר תוצאת הלוואי הכרחית, זהו הנקרא בהלכה "פסיק רישא". מכיוון שתוצאת הלוואי הכרחית, רבי שמעון מודה שהפעולה אסורה.

יש לציין שהמקרה שלנו הוא יותר מפסיק רישא. כאן לא מדובר בתוצאה נלווית אסורה, אלא בפעולה עצמה! לדוגמה – אדם גורר ספסל. אם הספסל אינו כבד במיוחד, או שהאדמה קשה יחסית, יתכן והגרירה תיצור חריץ, ויהיה זה חריץ שאסור לייצר בשבת מצד מלאכת חורש. אם הספסל כבד מאוד, או שהאדמה רכה, כך שהחריץ בהכרח ייווצר, הגרירה האסורה, שכן זהו "פסיק רישא". במצב זה, מטרת האדם הייתה לגרור ספסל. תוצאה נלווית היא החרישה.

אך במקרה שלנו, כוונת האדם היא ליצור את הערימה, והיא עצמה האוהל. לא מדובר בתוצאת לוואי הכרחית, אלא בתוצאה עצמה שהאדם מתכוון לייצר!

משמרות כהונה מסכת ביצה דף לג עמוד א

מ"ש רש"י דהוי דבר שאין מתכוין יש להוכיח דפסיק רישא באיסור דרבנן שרי, דהא פסיק רישא הוא

רבים מהאחרונים הלכו בדרך זו. נבאר את המשמעות העיונית של דבריהם.

מדוע רבי שמעון מודה שפסיק רישא אסור? ניתן להציע שתי אפשרויות –

(א) מכיוון שהתוצאה הכרחית, הפעולה נחשבת לפעולת איסור, למרות שהאדם לא התכוון אליה.

(ב) מכיוון שהתוצאה הכרחית, לא ניתן לקרוא לה תוצר לוואי. "תוצר לוואי", בהגדרתו, הוא רק תוצר שאינו הכרחי. תוצר הכרחי הוא חלק בלתי נפרד מהפעולה.

לפי האפשרות הראשונה, הפסיק רישא (תוצר הלוואי) הוא תוצר לוואי, האוסר את הפעולה. לפי האפשרות השנייה, תוצר הלוואי אינו תוצר לוואי, אלא נחשב כחלק מהפעולה עצמה. כלומר – לפי האפשרות הראשונה, פסיק רישא הוא דבר שאינו מתכוון, מהסוג שגם רבי שמעון אוסר. לפי האפשרות השנייה, פסיק רישא אינו דבר שאינו מתכוון, אלא הפעולה עצמה.

נפקא מינה אפשרית בין ההבנות הללו היא פסיק רישא של איסור דרבנן. לפי האפשרות השנייה, פסיק רישא הוא עשיית המלאכה האסורה. אין הבדל בין עשיית המלאכה במתכוון לבין עשייתה בפסיק רישא. לפי האפשרות הראשונה, פסיק רישא הוא דבר שאינו מתכוון, שמחמירים בו. יתכן וחומרה זו היא רק לעניין מלאכות דאורייתא, ולא לעניין מלאכות דרבנן.

מתוך הבחנה זו ניתן לבאר את דברי האחרונים על רש"י. מכיוון שמדובר באוהל עראי, שהוא איסור דרבנן, פסיק רישא של עשייתו אינו אסור.

הנצי"ב לא הסתפק בביאור זה. הוא הוסיף רובד נוסף –

מרומי שדה מסכת ביצה דף לג עמוד א

אלא י"ל ככה, דרש"י סבירא ליה דמיירי שאינו צריך להאריך שתחתיו ... וא"כ הוי פסיק רישא דלא ניחא ליה. דמיקרי דבר שאינו מתכוון ... ואף על גב דדעת רש"י ... דאסור גם לר"ש ... מכל מקום התוספות בשבת דף ק"ג כתבו בדברבנן שרי פסיק רישא דלא ניחא ליה ... ולפי זה גם כאן שרי

ניסוח אחר לאפשרות השנייה בהבנת איסורו של פסיק רישא הוא – מכיוון שהתוצאה הכרחית, האדם בהכרח מודע ואף חפץ בתוצאת הלוואי. לפי אפשרות זו קשה להצדיק את הטענה שפסיק רישא באיסור דרבנן קל יותר ומותר.

לכאורה הבנה זו היא דעת הערוך (מובא בתוספות מסכת שבת דף קג ע"א ד"ה לא), הסובר שמותר לעשות פסיק רישא שהאדם אינו מעוניין בתוצאת הלוואי שלו. גם בעלי התוספות (שם) מסכימים שזו הסברא, אלא שאומרים שעדיין אסור מדרבנן לבצע את הפעולה.

במקרה שלנו, מדובר בפסיק רישא שהאדם אינו מעוניין בתוצר הלוואי שלה (שהרי מדובר באוהל שהאדם אינו זקוק לאהלתו), באיסור דרבנן. הנצי"ב אומר שבמצב זה גם בעלי התוספות יסכימו שאין לאסור את הפעולה שתוצר הלוואי שלה הוא איסור דרבנן שהאדם אינו מעוניין בו.

❖ ביאור סוגיית פרונקא אכובא לפי שיטות הראשונים השונות

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלט עמוד ב

אמר רב: האי פרונקא, אפלגיה דכובא - שרי, אכוליה כובא - אסור

רש"י מסכת שבת דף קלט עמוד ב

פרונקא - בגד ששוטחין על גיגית יין לכסותה
אפלגא דכובא שרי - דלאו אוהלא הוי

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קלט עמוד ב

הא דאמר רבא האי פרונקא אפלגא דכובא שרי אכולה כובא אסור. פירש רש"י ז"ל משום אהל וא"ת, וכי בכסויי כלים יש משום אהל?

תירצו בתוספות (ביצה ל"ג א') דשאני כובא שהוא רחב הרבה.

ואינו מחוור בעיני, דאם כן הוה להו לפרושי כמה יהא רחב שיהא אסור, וכמה קצר ויהא מותר, ונתת דבריך לשיעורין!

... ועוד, אי משום אהל, מאי שנא כוליה מאי שנא פלגיה? ...

ויותר נראה דברי הראב"ד ז"ל, שפירש משום משמר, ואכולה כובא אסור, משום דמיחזי כמשמרת, שכן דרכו בחול, אבל פלגא דכובא שרי, דלאו היינו אורחיה ...

כפי שלמדנו, רש"י מפרש שאיסור כיסוי הפרונקא הוא משום שיוצר בכך אוהל. בעלי התוספות הבהירו שאין מדובר בכל כלי, אלא רק בכלים רחבים במיוחד. הראשונים הקשו על כך – אם זהו איסור מיוחד התקף אודות כלים מסויימים, מדוע הגמרא איננה מבהירה לנו אודות אלו כלים מדובר? יתרה מזו, מבחינת הלכות יצירת אוהל לא מצאנו הבחנה בין כיסוי המרחב כולו או כיסוי חלקו!
לאור קושיות אלו, הראב"ד מבאר שהאיסור הוא מפני הדמיון למלאכת משמר.

❖ **תשובת במראה הבזק – אם כך, מדוע אסור לפתוח מטרייה בשבת?**

במראה הבזק חלק ו תשובה מב

שאלה:

מדוע אסור להשתמש במטרייה בשבת, והרי אין לה דפנות? ומה הבעיה אם המטרייה פתוחה מראש מערב שבת? כמובן כל זה בתנאי שמדובר במקום שאין בעיית טלטול.

תשובה:

גדר גדרו גדולי הדורות ואמרו שאין לפתוח מטרייה² או שמשייה בשבת וביום טוב, וכשם שאין לפתוח כן אין לקפל³. וגם אם הן פתוחות מבעוד יום אין להשתמש בהן, גם במקום שיש עירוב⁴. גם גדולי הדורות הקודמים, שפסקו שאין איסור בפתיחת מטרייה ובשימוש בה בשבת, לא מלאם לבם להתיר זאת הלכה למעשה⁵. לכן, אף-על פי שטעמיהם נראים, כל עוד לא הסכימו על כך חכמי הדור אין לשנות, שהרי אי שימוש במטרייה הפך לסמל של שמירת שבת, שצריך להיזהר מלפגוע בו.

❖ **האם גגון מחובר לקרקע חמור יותר?**

בהרחבה הקודמת למדנו שאיסור נשיאת מטרייה הוא מצד "גדר גדרו גדולי הדורות" (כלשון תשובת במראה הבזק, וכך הלשון גם בשמירת שבת כהלכתה). לכאורה המשמעות היא שכל דבר שניתן להבחין בינו לבין מטרייה, מותר. וכך פוסק בשש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כד סעיף טו

גדר גדרו גדולי הדורות ואמרו שאין לפתוח מטרייה או שמשייה בשבת וביום טוב. וכשם שאסור לפתוח, כך אין לקפל. וגם אם הן פתוחות מבעוד יום – אין להשתמש בהן, גם במקום שיש בו עירוב. אבל שמשיית גינה שתקועה בקרקע מבעוד יום, או סככה שמעל גוזזטרה או מעל חלון ראווה וכדו' – מותר לפתוח ולקפל.

ברם הגרש"ז העלה תהיות אודות גבולות היתר זה –

² "שמירת שבת כהלכתה" (פרק כד סעי' טו) ועיין ב"חזון איש" המובא להלן בהערה 2.
³ בשו"ת "נודע ביהודה" (או"ח מהדורה תנינא סי' ל) דן באיסור שימוש במטרייה בשבת, ופסק שאסור לפתוח בשבת משום עשיית אוהל. ואף-על פי שאין מחיצות למטרייה אין להקל, שהרי המטרייה נועדה להגן על האדם מפני הגשמים ולא להיל על האדם, וממילא אין צורך בכל תנאי האוהל. הוא גם חושש לשיטת הר"ף, שכל אוהל שיש בו טפח נחשב לאוהל קבע ואסור מדאורייתא.

ה"חתם סופר" (או"ח סי' עב) חלק על "נודע ביהודה", וטען שאין בשימוש במטרייה איסור דאורייתא; ונימוקיו הם: מטרייה מוגדרת כבנין לשעה שנועד לפתיחה ולסגירה, ואינו אסור מדאורייתא. כאשר האדם בעצמו הוא המאהיל והוא נושא את האוהל עמו אין זה אוהל. אין אוהל דאורייתא אלא כשהמחיצות מגיעות ארצה.

לדעת ה"חתם סופר" אף איסור מדרבנן אין כאן, שהרי גם טלית כפולה שיש בה חוטי מותר לפותחה לכתחילה, ולדעתו המטרייה דומה למקרה זה, ומותרת לכתחילה. ולכל הפחות מותר לפתחה על ידי גוי. אולם גם לדעת ה"חתם סופר" אין זו "משנת חסידים, ושומר נפשו ירחק".

גם בעל ה"תפארת ישראל" (בכלכלת השבת במלאכת בונה) התיר פתיחת מטרייה בשבת. הוא הביא את טעמי ה"חתם סופר" ואף הוסיף עליו שכיוון שהאיסור רק מדרבנן, במקום צער ובמקום הפסד (צער הגשמים והפסד הבגדים) לא גזרו רבנן. אלא שגם בעל ה"תפארת ישראל" כותב שלא מלאו לבו להקל בדבר לגמרי, מבלי שיסכימו עמו חכמי דורו, אבל מורה על כל פנים שמותר לומר לגוי שיפתח.

ה"משנה ברורה" ("ביאור הלכה" סי' טו) הביא את דעת האוסרים לפתוח מטרייה בשבת ודחה את ההיתר של מטרייה מטעם "כיסא טרסקל", מכמה נימוקים: מטרייה צריך לקשרה, ולא מספיק לפתחה. בדבר שנועד להאהיל אין היתר כיסא טרסקל.

גם "ערוך השולחן" (סימן טו סעיף יב) פסק לאסור שימוש במטרייה, משום שהיא נחשבת לאוהל גמור ואסור לשאת אותה בשבת אפילו בחצר, כיוון שהיא נעשית להגן ולהאהיל מפני החמה והגשמים. ה"חזון איש" (או"ח סי' נב ס"ק ו) פסק שאמנם אין איסור אוהל בשימוש במטרייה משום דין טרסקל, אך יש בעיה של תיקון מנא וכן של אושא מלתא, וניכר בו שהוא עובדא דחול וגורם פרצה; והדבר מסור לחכמים לגזור גדר במקום הפרצה, וזה חמור יותר מאיסור פרטי ליחיד, כי גדר זו היא לעם כולו ולדורות.

⁴ שו"ת "נודע ביהודה" (שם) אוסר לשאת מטרייה בשבת גם אם נפתחה על ידי גוי או מערב שבת, משום מראית עין. אמנם ה"תפארת ישראל" (שם) טען שאין כלל בעיה של מראית עין, מהנימוקים הבאים: כל האיסור הוא רק מדרבנן, ובמראית עין מדרבנן יש חשש רק להווה או לעתיד אך לא לעבר, ולכן אין חשש במטרייה שנפתחה מערב שבת או על ידי גוי.

אין הוכחה בזמן השימוש שהמטרייה נפתחה באיסור, לכן אין חוששים לחשד. גם בשבת יכול לפתוח על ידי גוי, ולכן אין מקום לחשד שפתח בעצמו בשבת. "ערוך השולחן" (שם) פסק כמו ה"נודע ביהודה", ואסר לשאת גם מטרייה פתוחה, וכן פסק ב"שמירת שבת כהלכתה" (שם), שהאיסור שגדרו הוא פתיחת המטרייה וגם נשיאתה פתוחה בשבת.

⁵ עיין בלשונם של ה"חתם סופר" וה"תפארת ישראל", הובאו בהערה 2.

שם הערה נה

שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א ... צ"ע אם גם במחובר לקרקע מותר לעשות לגמרי את כל האוהל מתחילה ועד סוף בגלל ההיכר של צירים . וחושבני שאם יהיה בית כזה אשר הגג והמחיצות כולם מתקפלים ונפתחים על ידי צירים , שאסור לפתוח ולעשות אוהל כזה בשבת, אף אם אין לחוש שמא יתקע

לכאורה היתרו של החזון איש יתיר למתוח בריכת כדורים, או אוהל מתקפל בו כל הצירים והזיזים מחוברים מראש ויש צורך למתחם בלבד. הגרש"ז מעלה את התהייה שמא החזון איש יודה שדברים שנועדו לקבוע מקום בקרקע יהיו חמורים יותר.

❖ היתרם של הציץ אליעזר והרב עובדיה לאחוז בטלית מעל ראשים להגן מפני הגשם

שו"ת יביע אומר חלק ז - אורח חיים סימן נה

אודות שאלתו במה שראה נוהגים בכמה קהלות קדושות שביום שמחת תורה מזמינים הרבה ילדים לעלות לספר תורה, בבת אחת, ופורסים טלית מעל ראשם, ואחד מהם מברך וקורא בתורה בעד כולם, וכת"ר נתעורר על דבר פריסת הטלית מעל ראשם, שלכאורה יש בו משום עשיית אהל ביום טוב, שחז"ל גזרו אפי' על אהל עראי גזרה משום אהל קבע, וביקשני לחוות דעתי בזה. והנני להשיב בקצרה כמסת הפנאי, ועוד חזון למועד.

לכאורה יש להעיר מהגמ' ביצה (לב סע"ב), האי מדורתא מלמעלה למטה שרי, מלמטה למעלה אסור. וכן פוריא, וכן חביתא, וכו'. וכן נפסק בש"ע (סי' שטו ס"ג): "מטה כשמעמידים אותה אסור להניח הרגלים תחלה ולהניח עליהם הקרשים, אלא ישים הקרשים תחלה באויר ואח"כ הרגלים תחתיהם. וכן כשמסדרים חביות זו על גב זו, אחת על גבי שתיים, אוחו בידו העליונה ויסדר התחתונות תחתיה, אבל לא יסדר התחתונות תחלה ואח"כ יניח העליונה עליהן". ע"ש. ומוכח שמה שאוחזים בידיהם את גג האוהל, אין על זה שום איסור משום אהל עראי, וא"כ גם בפריסת הטלית על ראש הילדים, והטלית אוחזים אותו בידים באויר שעל ראשם לכאורה אין בזה משום עשיית אהל.

אולם הרא"ש (פ"ד דביצה ס' יא) כתב, ואף על גב דמקרי אהל אפי' בלא מחיצות, וכדמוכח בעירובין (קב א) כרוך בודיא ושייר בה טפח, שאני התם שעיקר כוונתו לעשות אהל להיות לצל עליהם, אבל כאן שאין כוונתו לאהל לא מקרי אהל בלא מחיצות. וא"כ אין לדמות נ"ד להיא דביצה (לב ב), ששם אין כוונתו לאהל כלל, משא"כ כאן. ומ"מ

י"ל שמכיון שאין כוונתם להאחיל על הילדים להיות צל על ראשם, אלא פריסה דרך חופה לכבוד בעלמא שפיר דמי ... מצאתי בספר תהלה לדוד (סימן שטו סק"ט) שכתב, ומה שנוהגים בשמחת תורה לפרוס טלית בשעת קריאת חתן בראשית, לכאורה אף שאין מתכוונים לאהל, מכל מקום הא הוי גג ומחיצות של בני אדם, אלא נראה דמה שאוחזים בידים לא מקרי אהל, ואפי' במתכוין לאהל, וכדמוכח בשבת (מג ב) שמביאים מחצלת ופורסים עליהם, וכתבתי (בסי' שיא סק"ז) דמוכח מדברי הפוסקים דאין בזה שום איסור של עשיית אהל, וה"ט כנ"ל

גם הגאון מהרש"ם בספר דעת תורה (סי' שטו סעיף ט) כתב בשם הגאון דעת קדושים בכתב יד, שכל שאוחז בידו לא שייך בו עשיית אהל, כשם שאין קפידא אם מניח ידו או גופו על דפנות וכו' ...

ובספר מנחת שבת (סי' פ ס"ק רכד) הביא דברי תהלה לדוד הנ"ל להלכה, שכל שאוחזים הדבר בידיהם לא שייך בזה אהל, ולכן נהגו לפרוס הטלית בשעת קריאת חתן בראשית. ע"ש

וכן ראיתי להגאון חזון איש שמותר למתוח בגד לצל ולאוחזו בידו, ואף על פי שעשאו לצל כיון שאינו מניחו אלא אוחו בידו שפיר דמי

ולפ"ז בפריסת טלית על ראש הילדים, שאינו אלא לכבוד, ואין כוונה לעשות מחיצה כלל, שפיר דמי, אלא שהחזון איש מהדר לפי שיטתו שכל שאוחז בידים לא שייך אהל כלל

הרב עובדיה מראה שלפי פוסקים רבים – תהלה לדוד, מהרש"ם, חזון איש, שו"ע הרב, אבני נזר ועוד, יש שתי סיבות להקל – א. מכיון שהאוהל נעשה לכבוד, ולא לצל. ב. מכיון שהאוהל מונח בידו.

בהמשך הוא מביא שלפי המשנה ברורה (על סמך דברי הרמב"ם) משמע שהיות האוהל מוחזק בידיים אינו מתיר את יצירתו.

אם כך יוצא שיצירת האוהל לכבוד מותרת לכל הדעות. אך מתיחתה בידיים לצורך הגנה מהשמש או הגשם תלויה במחלוקת.

שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן ד

שאלתו: ראיתי בששבת קודש פרשת מקץ ליד הכותל המערבי - קהל שקראו בתורה והתחיל לטפטף גשם, הללו פירשו מעל הספר טלית והמשיכו בקריאה. להערת האם זה לא נקרא אהל ענה אחד מניה וביה האיך בשמחת תורה פורשים בעת שקוראים בראשית, לא ידעתי בעת מעשה מענה, הגם שלא מצאתי אחר כך שום רמז על מנהג זה. לכן נפשו בשאלתו אם אין לאסור פריסת טלית להגן מפני הגשמים, דלפי דעתו יש לאסור זה.

ואען ואומר. בקשר לראיה מהמנהג בשמחת תורה, הנה מחד צדדא צדק המשיב, כי אמנם כן כך הוא המנהג גם בכאן בפעיה"ק ת"ו בהרבה בתי כנסיות שיראים ושלמים ובראשם גדולי תורה מתפללים בהם שפורשים בשמחת תורה בעת שקוראים בראשית טלית מעל לשלחן הקריאה באין פוצה פה ומפקפק, אבל מאידך צדדא, לא ידעתי מדוע שלא מצא מענה לסתור הראיה, דהא בשם לא נעשית הפרישה לשם מטרת צל כי אם לשם כבוד בעלמא ומשום כך יש להתיר זאת באין גם מחיצות, אבל מה שאין כשפורשים לשם הגנה וצל מתחתיו דאזי אסור אפילו כשאין מחיצות ... אין דין אהל לאהל עראי כזה שכל עיקר התלותו הוא רק באחיזת ידי אדם שמחזיקתו ועצם קיומו תלוי בהם בלבד ... דכל עוד שאוחז את הנפרש מלמעלה בידיו אין שם אהל עליו כיעו"ש, וטעם היתר זה הרי ישנו כאמור גם בנידוננו, דמאי שנא.

וכך מצאתי ראיתי בספר תהלה לדוד ... ודעת לנבון נקל שאין לדמות ללמוד מזה בנוגע למטריה, או ללמוד משם לכאן, דבשם המטריה מחזיקה את עצמה וגם כשהאדם יניחנה ע"ג קרקע או מקום אחר אם רק לא יעשה פעולת הסגרה היא תשאר על מעמדה פרוסה כפי שהיא, ומה שאין כן בטלית שכל כחה בהיותה פרוסה להחזיק מעמד הוא רק על ידי כח האדם המחזיקה וידיו המה בלבד עושים תושיה להחזיקה פרוסה במעמדה, ופשוט. וראיתי שבספר מנחת שבת סי' פ' ס"ק רכ"ד העתיק גם כן בפשיטות הלכה זאת של התל"ד דמה שאוחזין בידים לא מיקרי אהל אף במתכוון לאהל, ושזהו טעם המנהג בשמחת תורה ע"ש.

שימו לב להערת הציץ אליעזר אודות המטריה. הדיון במטריה אינו קשור לענייננו, מכיוון שהמטריה פרושה בכוחות עצמה. גם אם יניחנה על הרצפה, היא תאהיל על המרחב הסמוך לה.

כאן הציץ אליעזר מצטט אף הוא את דברי הגר"ז, האבני נזר והמהרש"ם, ומכריע –

עכ"פ דעת לנבון נקל שאחרי שראינו להגאונים הפוסקים הנ"ל שהתירו הדבר בכגון דא ושנראה מוכח בעליל שזהו גם טעם מנהגן של ישראל, שתורה היא, לפרוש הטלית בשמחת תורה, אם כן אין כל מקום למחות בידים הנוהגים היתר כזה על יד הכותל המערבי לפרוש טלית מעל הספר תורה להגן מפני הגשמים. ובלבד שיוכלו למלאות חשק - נפשם לזכות לקרוא בתורה על ידי המקום הקדוש הזה, ואקצר. בכבוד רב אליעזר יהודא וולדינברג

❖ פירוש הגמרא במלואה

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

מנקיט אביי חומרי מתנייתא, ותני: הגוד והמשמרת כילה וכסא גלין - לא יעשה, ואם עשה - פטור אבל אסור. אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת

רש"י מסכת שבת דף קלח עמוד א

מנקיט - מלקיט

חומרי מתנייתא - כללות של ברייתות.

חומר - קשר, כלומר: כללות שמצא בברייתות, בגוד לבדה, ובמשמרת לבדה, ובכילה לבדה, ובכסא גלין לבדה - ושנאן כולן: הפטורין אבל אסורין בחומר אחד, והמותרים לכתחילה בחומר אחד.

הגוד - הוא עור של בהמה תפור, ופיו רחב מאד ויש לו שנצים, ועוברי דרכים ממלאין אותו יין או חלב במקום שתוקעין שם אהליהם ללון, ושוטחין אותו ופיו מתוח על גבי יתדות, והרוח עוברת מתחתיו ומצטנן שלא יתקלקל היין, והוי דומה לאהל לאחר שנמתח.

כילה - שיש בגגה טפח.

וכסא גלין - כמו מטה גלגליתא דכירה (שבת מז, ב) והוא שם מקום, ומפרקין מטותיהן וכסאותן וטוענין אותן עמהן, וחוזרין ומחזירין אותן.

לא יעשה - דאהל עראי נינהו, וכסא גלין נמי, גזרה שמא יתקע בחוזק

חברותא שבת דף קלח עמוד א

מנקיט [מלקט היה] אביי ומונה את חומרי מתנייתא [קבוצות דיני הברייתות] לפי סדר חיובם ופטורם והיתרם, ותני הכי: הגוד [עור תפור ויש לו רצועות שבהם הוא נתלה על יתדות, ועוברי דרכים נותנים בו יין, ומותחים ותולים אותו על יתדות כדי שהרוח תעבור מתחת ליין ותצנן אותו], והוא אהל עראי. והמשמרת ששנינו במשנתנו. כילה שהיא כמין אהל פרוס על גבי המטה מלמעלה וארבע צדדי המטה, ורגילים להוריד אותה אחרי השימוש במטה, ולכן היא אהל עראי. וכסא גלין [כסא של מקום הנקרא גלין, והוא מתפרק ומרכיבים חלקיו כשרוצים להשתמש בו], ויש בהרכבתו חשש שמא יתקע את החלקים בחוזק ויתחייב חטאת משום מכה בפטיש. כל אלה לא יעשה, ואם עשה - פטור אבל אסור. אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת